

رمان « اویونوم- اویونوم »

چکیده

رمان «اویونوم- اویونوم» چهارمین رمان محقق، زبان‌شناس، نویسنده و داستان‌نویس آذربایجانی، ناصر منظوری است که در مارس ۲۰۲۳ در تهران منتشر شده است. آخرین رمان او بر اساس خاطراتی نوشته شده است که او هنگام گفتگو با م. فرزانه درباره میرزا باقر حاجی زاده بازیگر فقید آذربایجانی که در تفلیس گرجستان بازیگری و کارگردانی خوانده بود یادداشت کرده است. میرزا باقر حاجی زاده فرزند یکی از ثروتمندترین بازرگانان تبریز بود. پدرش او را مجبور کرده بود که پزشک شود، اما او رویاهای خود را دنبال کرد و به موفقیت در حرفه خود در تفلیس رسید. خبر بیماری شدید پدرش او را مجبور کرد که همسر محبوبش ماریا را در آنجا ترک کند، علیرغم ممنوعیت بازگشت دوباره او به اتحاد جماهیر شوروی او به زادگاهش بازگشت و سعی کرد بازیگری را در تبریز دنبال کند. اما در آن زمان بازی به زبان ترکی (ترکی آذربایجانی) کاملاً ممنوع بود. پس مجبور شد برای دنبال کردن رویاهایش به تهران برود. اما بسیاری از سالهای عمر خود را در زندان گذراند. ن. منظوری کوشیده است از یک داستان زندگینامه ای-تاریخی پرهیز کند. در عوض، او سعی کرده است یکی از محبوب‌ترین بازیگران کشورش را از طریق داستانی عمدتاً روانکاوانه و اسطوره ای جاودانه کند. سبک ادبی او نه تنها منحصر به فرد و بدیع است، بلکه والای بی نظیر ادبیات ترکی است. نگارنده این مقاله سعی کرده است اولین مقاله انتقادی را بر این رمان ارزشمند بنویسد.

کلیدواژه: اویونوم اویونوم، رمان، داستان، اسطوره، نقد، منظوری

استناد (آپا): احمد اوغلو، آراز. رمان « اویونوم- اویونوم ». ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۳، بهار ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

دکتر آراز احمد اوغلو

ایمیل:

arazahmadoghlu@gmail.com

وابستگی:

دکترای ادبیات انگلیسی

"OYUNUM-OYUNUM" ROMANI

Araz Ahmadoğlu

E-posta:

arazahmadoghlu@gmail.com

Üyelik:

İngiliz edebiyatında
doktora

ÖZƏT

"Oyunum-oyunum", Azərbaycanlı araştırmacı, dilbilimci, yazar ve romancı Nasir Manzuri'nin Mart 2023'te Tahran'da yayımlanan dördüncü romanıdır. Kendisi esas olarak dil, özellikle "ses-anlam" üzerine yaptığı özgün çalışmalarıyla ünlüdür. Son romanı, Gürcistan'ın Tiflis kentinde oyunculuk ve yönetmenlik eğitimi alan merhum Azerbaycanlı aktör Mirza Baghir Hacizada hakkında M. Farzana ile konuşurken not aldığı anılardan yola çıkılarak yazılmıştır. Mirza Baghir Hacizada, Tebriz'in en zengin tüccarlarından birinin oğluydu. Babası onu doktor olmaya zorlamıştı ama o, Tiflis'teki kariyerinde başarılı olmak için hayallerinin peşinden gitti. Babasının ciddi hastalık haberi, o zamanlar SSCB'ye dönmesi yasaklanmış olmasına rağmen, sevgili karısı Maria'yı orada bırakmak zorunda kaldı. Memleketine geri döndü ve oyunculuk kariyerini Tebriz'de sürdürmeye çalıştı. Ancak o zamanlar Türkçe (Azerbaycan Türkçesi) oyunculuk tamamen yasaktı. Bu yüzden hayallerinin peşinden gitmek için Tahran'a taşınmak zorunda kaldı. Ancak hayatının çoğunu hapisanelerde geçirdi. N. Manzuri biyografik-tarihsel bir kurgudan kaçınmaya çalıştı. Bunun yerine, ülkesinin en gözde ve popüler oyuncularından birini ağırlıklı olarak psikanalitik ve mitolojik bir kurgu aracılığıyla ölümsüzleştirmeye çalıştı. Onun edebi üslubu sadece eşsiz ve orijinal değil, aynı zamanda Türk edebiyatının eşsiz yücesidir. Bu makalenin yazarı, bu değerli roman üzerine ilk eleştirel makaleyi yazmaya çalıştı.

Anahtar kelimeler: "Oyunum-oyunum", roman, kurgu, mit, eleştiri, Manzuri

CITATION (APA): Ahmadoğlu, A. "OYUNUM-OYUNUM" ROMANI. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 03, Bahar 2024, ISSN: 3041-8690.

"OYUNUM-OYUNUM" ROMANI

Araz Əhmədov

E-poçt:

arazahmadoghlu@gmail.com

Mənsəbiyyəti:

İngilis ədəbiyyatı PhD

Xülasə

"Oyunum-oyunum" romanı N. Mənzuri'nin 2023-də Tehranda çap olunmuş dördüncü romanıdır. Bir çox baxımlardan, eləcə də bədii baxımından zəngin olan bu dəyərli roman çağdaş tariximizin ən qaranlıq nöqtələrini unudurulmağa çalışılan bir dövərdə yalnız öz bədii səhri ilə canlı saxlamağa çalışan bir əsər deyil. Eyni halda çağdaş uyqarlıq tariximizin milli-mənəvi dəyərlərinin elçisi kimi zindanlarda çürüdülməyə çalışılan Mirzə Bağır Hacıadə'nin simasında həm də o dəyərlərimizi, eləcə də Mirzə'nin özünü mifləşdirən bir romanıdır. Ədəbiyyatımızın parlaq ulduzlarından biri olan bu əsərə görə, kəşinliklə demək olar, birinci məqalə sayılan bu yazıda araşdırıcı bu romanı texniki olaraq ədəbi elementlərini, bədii meyar ölçüləri açısından analiz etməyə çalışacaq. Araşdırmada yalnız N. Mənzuri'nin öz əsərləri ələşdirilir. Tutuşdurma¹ ələşdiri¹ texniki olaraq bu araşdırmada işlənilməyib.

Açar sözcüklər: "Oyunum-oyunum", roman, ələşdiri, Mənzuri, ədəbi nəzəriyyələr, mif, ayn

CITATION (APA): Əhmədov, A. "OYUNUM-OYUNUM" ROMANI. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 03, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

"OYUNUM-OYUNUM" 's ROMAN

Araz Ahmadoglu

Email:

arazahmadoghlu@gmail.com

Affiliation:

PhD in English literature

Abstract

"Oyunum-oyunum" is the fourth novel published by the Azerbaijani researcher, linguist, author and novelist, Nasir Manzuri in Tehran in March 2023. He is mainly famous for his original studies on language, especially "sound-signify". His latest novel has been written based on memories which he had taken their notes while talking to M. Farzana about late Azerbaijani actor who studied acting and directing in Tbilisi in Georgia. Mirza Baghir Hajizada was the son of one of the richest merchants in Tabriz. His father had forced him to become a physician, but he followed his dreams to the picks of success in his career in Tbilisi. The news of his father's serious illness forced him to leave his beloved wife, Maria there, in spite of banning him to return to the USSR then. He came back to his hometown and tried to pursue his acting career in Tabriz. However, acting in Turki (Azerbaijani Turkic) was completely forbidden then. So he had to move to Tehran to follow his dreams. But he spent lots of his life in prisons. N. Manzuri has tried to avoid a biographical-historical fiction. Instead, he has tried to immortalize one of his nation's most favorite and popular actors through a mainly psychoanalytical and mythological fiction. His literary style is not only unique and original, but also the incomparable sublime of Turkic literature. The writer of this paper tried to write the first critical paper on this worthy novel.

Key words: "Oyunum-oyunum", novel, fiction, myth, criticism, Manzuri

CITATION (APA): Ahmadoglu, A. "OYUNUM-OYUNUM" 's ROMAN. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 03, Spring 2024, ISSN: 3041-8690.

GİRİŞ

Tapınıza sunulmuş bu məqalə Nasır Mənzuri'dən oxuduğumuz 16-ncı bitik "OYUNUM-OYUNUM" romanının yığcam ələşdirisi dir. 12 cildlik "AĞIZ LÖVHƏLƏR" seri bitiklərinin yazarı, bilgə dilçi, mifoloq, araşdırıcının qələmə aldığı bu roman "SON NAĞIL", "QARAÇUXA", "AVAVA" romanlarının ardıca yazılmış dördüncü ədəbi əsəri dir.

Hər nədən öncə bu bitiklərin dizayneri, Məhyar Əlizadə (Ayxan)ın əsəri təqdirə layiq dir. Hər əsəri oxuyub, düzgün anlayıb sevibdir. Ona görə də bu anlayış yaratdığı hər dizaynın oxuduğu məntə olan uyarlılığından aydıncasına görünür. Bu dizaynlar hərəsi özünə bir gərçək hünər əsəri dir.

Bu roman qışın şaxtalarında Tehran'ın dalda-bucaqda kalavaliq bir evdə yoxsulluq üzündən dünyadakı umudunu itirmiş başkarakterin ağır yaşamını canlandırır. Onun düşüdükləri yaşadığı dağın evdə qapının cırığına yapışdırılmış bir jurnal kəsintisindəki şəkil ilə başlayıb irəli getdikcə şəkillər dəyişir. Eləcə də romanın sujə¹ləri hər şəkilə görə dəyişir. Şəkillərin biri M. Pəhləvi'nin Amerika'da "Bəşər Qulluqçuları Lejyonu" adlı konfransda çəkilmiş şəkili ilə yanaşı yazarın o tarixi dönmə görə olan fəlsəfi baxışını başkarakterin içdən söyləməndə anlatmağa çalışır. İkinci şəkil isə başkakteri Tehrandakı bağvəhşdə başqa heyvanlar ilə birlikdə əsir edilib dustağa salınmış çox ucaboyle bir adamı görməyə aparan bir şəkil dir. Yazar burada azadlıq, doğaya qarşı insan davranışı, heyvan haqları kimi dərin sorunlara olan fəlsəfi düşüncəsini başkarakterin düşüncəsi'lə anlatmağa çalışır.

İkinci sujədə əri öldükdən sonra kənddən Tehran'a daşınıb böyük oğlu evində yaşayan bir elat qadınının gündəlik şəhərli yaşamını canlandırır. Yazar burada televiziyaonun ailələrə hakim olub onların bütün davranışlarını ələ almasından yazır. Bu bölümə sözü gedən o elat qadının keçmişdə yaylaqdaykən əllibir yaşında boyle qalıb sonbeşik oğlunu dünyaya gətirməsi macəralarını səhnələşdirir. İrəlində gələn macəralar bu qadının, o yaşda uşaq doğmasından utanıb, uşağı yaylaqda bir mağaraya aparıb keçiyə tapşırmasından söz gedir. Bu uşaq böyüdükdə keçiyə sütünə dadandığına görə keçini anası kimi sevir. O keçiyə bir qurd ağız atıb yaralayır. Ölməsin deyə keçini kəsmək zorunda qalırlar. O gündən o uşaq keçiyə anasına diş atan o qurdu tapıb boğmaq üçün itlər'lə boğuşmağı məşq edir. Onaltı yaşlarında bir yalquzək qurd ilə yoldaş olub yaylaqdakı ölüşləri gəzərək həтта birlikdə dovşan da tuturlar.

¹ plot

Üçüncü altsujə²də gənc oğlan yehti bir itin ardıca Tehran'ın küçələrində gəzişirkən Şukufənov kabarasının önündən baş çıxardır. O kabaranın önündə rəqqasə Cəmilə'nin yekə bir posteri asılmışdı. O poster o bölgədə yaşanan uyqarlığın, yaşamın, olayların necəliyini yönəldə bilən bir şəkil idi. Ama o şəkilin qabağında gəlib dayanıb uzun-uzadı Cəmilə'nin gözlərindəki baxışda qadınların dərini oxuya bilən o gənc oğlan orada yaşananlardan arın qala bilən təkə varlıq idi. O dalda-bucaqlarda yaşanan acılı-şirinli yaşam təcrübələri dünyanın bütün böyük şəhərlərində yaşanmaqda olan təcrübələrdir. Oxuduqca oxucular özləri o səhnələrdən öz fəlsəfi geribilimlərinə görə həzz ala biləcəklər.

Dördüncü altsujə əslində bu romanın başsujəsi dir. Bu bölüm Mirzə Bağır Hacızadə adlı başkarakterin Tehran'dan Təbriz'ə dönüşü, Təbriz'də gördükləri, eləcə də bağlanmış bir Teatr salonu qabağında oturub soyuqdan donmasından yazır.

Bu məqalənin aşağıda gətirilən bölümündə bu oxumalı roman texniki baxımından ələşdiriləcəkdir.

MƏTN

Hər bir əsərin adı içindəki mətnin yığcam özəti dir. 222 səfəlik bu roman "Oyunum-oyunum" adlanır. Niyə "Oyunum-oyunum"? Azərbaycan'ın uluscul³ ayın-oyun⁴unda sanal dünya⁵ insanları ovuclarındakı balaca zindana salmamışdan öncə çox çeşitli uyunlar, əgləncələr vardı. Örnəğin, onlardan biri **aşix oyunu** idi. Bu oyunu oynayan uşaqlardan uduzanı, aşixlərini geri qaytarmaq üçün udan tərəfdən yenidən oynamaq istərdi. Udan tərəf də udduğu aşixləri saxlamaq üçün uduzan tərəfin oyun diləğini geri qaytarardı. Uduzan isə bu ərlisizliyə⁶ qarşı acıqdan oynadıqları yerin arxasında balaca bir çala tapıb çalanın içinə işiyərdi. Sonrada daşları hirs ilə o çalanın içinə çalaraq "“Oyunum-oyunum” çalardı". Yazar bu son səhnəni beləcə canlandırır:

“İkinci qayğısını düşündükdə gözlərindən od parladi: “Gədə, mən bu dünyanın hər cürə oyununu verdim bax. Ancaq zalım bu dünya mənim oyunumu vermədi ki vermədi.”

Qol-qıçı hələ quruyub daşa dönməmişkən xırıltı'la durdu; getdi bir çala tapdı içinə ...ədi; sonra bir daş adlı əlinə:

² subplot

³ national

⁴ folklore

⁵ virtual world

⁶ ərlisizlik: namərdlik

““Oyunum-oyunum” oyuldu,

Keçi dərisi soyuldu,

Çıxdım cida başına

Baxdım ...”

Əlindəki daşı çaldı çalaya.”⁷

Uduzan oyunçu qoşmanın sonunda üzdən-irəq⁸ sözlər işlədərək ürəğini boşaldadı. Bu romanın başkarakteri örgənəkli⁹ bir teatr oyunçusu olaraq insanları əgləndirərək dünyanı yaşamağa daha gözəl bir yer olsun deyə əlindən gəldigicə çıxarından maya qoydu. Ancaq dünya ona olub-qalmadığı tərs üzünü görsətdi. O da dünyaya uduzmuş bir uşaq kimi “Oyunum-oyunum çalma” ilə öz son təpəsisini görsətməyə çalışdı. Uşaqlıq dünyası arınlıq, günahsızlıq dünyasıdır. Bu son səhnə, eləcə də romanın adı dünya ərləksizliklərinə qarşı başkarakterin arınlığını¹⁰ son bir kəz oxucuya çatdırmağa çalışır.

N. Mənzuri'nin hər dörd romanı da ağır YORUMCUL ƏDƏBİYYAT nəsrinə olduğuna görə ilk oxunuşda, özəlliklə də sıradan, oxucuya darıxdırıcı gələ bilər. Oxucu yazarın bədii nəsrinin dərin qatlarına varmaq üçün əsəri qayıdib başdan oxumalı olacaq. KÜÇƏ-BAZAR yaxud REKLAMÇI ədəbiyyatından fərqli olaraq, N. Mənzuri'nin nəsr ucuz çəkilik ardıcılığı deyil. Bu nəsr ədəbi yaradıcılığın zirvələrinə yüksəlmək üçün deyil. Özünə yolqası var. Alışqan bir oxucu onun əsərlərini təkrar oxuduqca bu gərəyi özü anlayacaq. N. Mənzuri'nin bədii mətninin səmimi, sadə dilinə baxmayaraq, zənginliyini başa düşmək üçün oxucuda çox dərin bir **fəlsəfi geribilim**¹¹ olmalıdır. Çünki yazar üzə sadə görünən hər bir anlama neçə yöndən yanaşır baxır. Yazarın mətnarəsi yaşam təcrübələrindəki çoxyönlü baxışı oxucunun dünya görüşünü dərinlərdən geniş etgiləyir. Bu baxımdan N. Mənzuri'nin bədii nəsrini aydınladıqca mətn dir.

Dil baxımından, yazarın bilgiligi əsərlərin mətnindən qabarıqcasına göz qamaşdırır. Bu əsərləri oxuyanlara yazarın öz yazdığı sözlüklərdən başqa bir sözlük kömək edə bilməz. Ona görə ki başqa sözlüklərdə bu sözcükləri tapmaq olmaz. Əlbəttə bu sözcükləri yazar özündən çıxartmır. Elin dilindən alınmış sözcüklərdir. Yazarın bütün yaradıcılığı elin ağzından alınmış

⁷ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 212

⁸ Taboo, impolite

⁹ professional

¹⁰ məsum olduğunu

¹¹ phylosophical background

ana ədəbiyyat, ya SİCİR ədəbiyyatdan yaranır.¹² Ona görə də bu sözcükləri rəsmi dillərin zorakılığıyla elin dil-düşüncündən uzaqlaşdırılmış yazarların özgüləşməyə can atan yazılarında tapmaq olmaz. Sicir ədəbiyyatın çağlayan bulağının yaratdığı nəsrin başda gələn özəlligi dilin doğmalığı, səmimiliyi, özlüğü, ürəgəyatımlığıdır. Təmali sicir ədəbiyyat olan nəsrin canlılığı, diriliyi, duruluğu, axarlığı əlbəttə çağdaş dünyanın kreollaşmış dilləri arasından canını qurtarıb yaşar bir dil kimi basqılara sinə gərən Türkidən qaynaqlanır. Elə ona görə də bu dil zəngin bir varlıq olaraq törədici, yaradıcı, yaşadıcıdır.

"Oyunum-oyunum" romanındakı sicir ədəbiyyatdan bir nümunə bu dilin bədii zənginlik ölçüsünü aydıncasına göstərməyə yetərli bir nümunə ola bilər. N. Mənzuri yazır:

*"Qaranlıqda – nəmharalarda – bircə qurdun şaxlov gözləri görünürdü. Düşündü: "Qurda nə uzaq, nə yaxın! Qurd yeddi ağacdən yeddi ağaca qara gecədə qara şoxumda qara daşın dibində qara quzunu seçər."*¹³

Sicir ədəbiyyatdan mayalanmış nəsr eyni halda özünə həngi, ritmi, melodisi olduğuna görə lirik nəsr kimi də alınır. Bu cümlədə /q/ səsi təkrar olaraq **səsardıcılığı** (alliteration) bədiiliyi ilə cümlədə ritm yardıb "uzaqdan yaxınlaşan qorxu" anlamını tam gözəlliklə oxucuya aşılaya bilir. R. Əliyev yazır: *"Lirika oxumadan, nəğmədən törəmişdir* (törəyibdir)."¹⁴ R. Əliyev oxumanı ilişki biçimi yox, birəycil özünüifadənin özəl bir biçimi kimi dəyərləndirir. Bu özünüifadə getdikcə bayramlarda geniş yayıldığı üçün musiqiyə çevrilir. Bayramlarda olan bu aynlar yazılı dil yaranandan sonra oxumanı yeni keyfiyyətə qaldırır və beləliklə də *"Nəğmənin mətnə çevrilməsi poeziya və ya qədimlərdə deyildiyi kimi, lirikanı yaradı."*¹⁵ O lirik anlatının təməl göstərgələrini *"ritm, ovqat və qəfiyədə"*¹⁶ bilir. N.Mənzuri'nin nəsrinə isə bu baxımdan çoxlu şerlərdən belə zənginlikdir.

Sujə¹⁷ baxımından bu roman əslində başkaraterin Tehrandakı özəl yaşamından başlayır. Öz doğma vətəninə öz doğma dilində teatr yasaq edildikdən sonra işsiz qalan başkrakter Tehran'a üz tutur. Sujə başkaraterin qışın şaxtasında Tehran'ın dalda-bucaqda bir xarabalıq kiralı evdə yaşadığı durumdan başlayır. Olayların hamısı payızın sonları, Çillənin qarlı-şaxtalı soyuqları vaxtında baş tutur. Dünya miflərinin hamısında qış ölümü simgələyir. Türki ayında *"qarı: qar + tarı, qar yaradan"* anlamı *"qarğış / qarqış: qar + qış"* anlamıyla bir araya gəldikdə bu mifin

¹² Mənzuri N. Ağız Lövhlər 4, Ədəbiyyat doğularkən (Sicir), Tehran: N.Mənzuri nəşriyyatı, 2010, s. 8

¹³ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 54-55

¹⁴ Əliyev R., Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Təkmilləşdirilmiş ikinci nəşr, Bakı: Qanun, 2012, s. 370

¹⁵ e.q., s. 371

¹⁶ e.q., s. 373

¹⁷ plot

haralara gedib çatdığını aydıncasına anlada bilir.¹⁸ "Simgələr, Görsətgələr və Yuxuların Yorumunun Kamil İzahatlı Ensiklopediası"nda yazır: "*Qış dəfələri'lə bir qoca kişi ya qarı kimi görüntülənir; dəmirçilik tanrısı Hifestus (Hephaestus) ilə də ilgili dir*".¹⁹

Sujənin quruluşunu irəli aparan başkarakterin köhnə jurnallardan kəsib saxladığı şəkillərdir. Əslində başkarakter öz şəkilini – öz keçmişini – axtarır tapmaq istəyir. Başkarakter öz keçmişini axtarmaq niyyəti ilə özünü axtarmaq üçün bir yola çıxır. Bu da ayın-ədəbi²⁰ dildə **öz-axtarma**²¹ deməkdir. Başkarakter hər dəfə qapının cırığına baş-ayaq yapışdırılmış bir ucaboylu bəskitbolçunun şəkilinə baxarkən bu şəkil onun qaraçuxası kimi onun beyninə girib düşüncələrini ardıca sürükləyir. Hər şəkil dəyişdikcə başkarakterin düşləri də o şəkilin yaratdığı mətnə görə dəyişir. O şəkilləri bir hünər qalərisi²² kimi düşünmək sujəni anlamaqda çox yararlı olacaq. Sanki başkarakter bir muzeydə dolanır. Hər şəkilin qabağında durduqca o şəkil başkarkeri düş dünyasına çəkib aparır. Onun düşündə yaranan bu olayların axışında dünyaya olan baxışı, yaşamından gözlədikləri, böyüyüb başa çatdığı ulusunun ayn-oyunu, inancları, dəyərləri, dünyagörüşü, yaşadıkları tarixi olaylar, toplumsal durum, eləcə də yazarın bunların hamısına görə olan ələşdirisi, alıntısı, duyquları, özəl təcrübələri oxucunun yaddaşında ələşdirilir.

Dünyagörmüş yazarın kişicil²³ təcrübə alanı çox geniş, dərin, duyarlı, ayıq-sayıq olduğuna görə əsərin mətnində yaratdığı görüntülər də o qədər canlı, inanılar, gərçək eləcə də doğma dır. Örnək üçün romanın bir bölümündə belə yazır:

"Keçmişlərdə, gizlincə, gedib davar yatağında keçilərin əmcəgindən ağzına süd sağmaq əslində pistik azarına qalmış bir qızın gözəlliyi təkin birisinə inanılmaz, başqasına isə ən gərçək olan bir varlıq idi.

Kim nə biləcək idi adamı həyəcanladan o davar yatağının iyini. Yataqda adam ki başını əyib gətirmir keçinin əmcəginin altına, dünya birtəhər olur. Adam ağzını açır, əli'nən əmcəgi sağır "şırırrrrr" düz ağzının içinə. Deyirsən bəs, ağzının bir yerini şırıldayan ilıq süd dəldi kəsdi getdi. Adamın canı ürəpənir. Dadı birtəhər ürəginə yatır.

¹⁸ Mənzuri N. Ağzı Lövhələr 10, Dil-düşüncədə "Dişilik" Anlamı, Tehran: Nasır Mənzuri Yayınları, 2015, s. 64

¹⁹ O'connel, M. The Complete Illustrated encyclopedia of Symbols, Signs & Dream Interpretation / M. O'connel, R. Airey, R. Craze. – London: Lorenz Books, – 2007, s. 203

²⁰ mifopoetik

²¹ quest

²² Art gallery

²³ personal

*"Şırrrrr" ağıza sağılan sütün vəhşiliğində, sağılığında bir zad var; onu pastORIZƏ sütünə dadananlar başa düşməzlər. Oğlan çalışırdı eşidənləri başa salsın."*²⁴

Gərçəkdən bu durumu özü təcrübə etməmiş birisi beləcə dəqiq yazı bilməz. Bu mətn psixoloji yanaşma ilə araşdırılır'sa, yazarın özünün səmimiyyəti, doğruluğu, eləcə də sağılığını aydın çıxartmaq olar. Yazar, demək olar, uşaqlığından görüb yaşadığı hər nəyi yaddaşına oydurub indi də o gözəllikləri başqalarına anlatmağa çalışır.

Sujə baxımından romanın **kompleks**²⁵ bir quruluşu var. Başqa söz'lə, romanda bir sujə, neçə altsujə var. Bu durum romanı texniki olaraq yüksək səviyyəli ədəbi nəsr qatlarına çıxardır. Əsərin gözəllik ayarlarından biri də bu kompleks quruluş dır. Ancaq oxucu bu durumu qavramaq üçün bu əsəri neçə dəfə oxumalı olacaq. İkinci sorun isə altsujələrin bir-birindən ayrı olması dır. Uğurlu bir sujədə **axıcılıq**dan başqa **bütövlük**²⁶ də olmalı dır. Yazar kompleks bir sujə seçib neçə başqa altsujə başladır'sa, onları bir nöqtədə birləşdirməli dır. Birləşdirə bilmədikdə, sujə bütövlüyünü itirmiş olar. "Oyunum-oyunum" romanında altsujələrin bütövlüyü bəlkə də başkarakterin dağınaq şəkilləri, dağınaq düşləri, eləcə də dağınaq yaşamından irəli gəlir. Yəni ayrı açılardan baxılar'sa, sujənin dağınaqlığı romanın hətta gözəllik baxımından, o yaşam'la bu sujənin uyusumu baxımından əsərin üstünlüyü də hesab edilə bilər. Bütün mətnə olayların axıcılığı oxucuda gərçəkdən **gərilim**²⁷ yaradır. Bu gərilim oxucunun ruhunu, duyqularını hər **çillə**²⁸də son sınırlara çatdırı bilir. "Hər bir hikayə yaxud tamaşada (demək olar, nəsr ədəbiyyatın çox çeşidlərində) gərilimin sona çatdığı və çözüldüyü yerə çillə deyilir."²⁹ Latin dilində "nərdivan / pilləkən" anlamında olan "klimax" ingilis dilində "climax" olub. Türkidə isə oxu atarkən kirisin son həddəcən çəkilməsinə, qışın, qarın, soyuğun, eləcə də onların gətirdiyi əzab-əziyyətin son həddə çatan vaxtlarına "çillə", ən uzun gecəsinə də "Çillə gecəsi" deyilir. "Dəli olmaq" anlamını çatdıran "çilədən çıxmaq" sözbirləşimində "çilə" sözcüyü əslində "Çillə" dır. Latincədə "Kli" də elə "çillə" sözcüyünün latin variant dır.

Romanın sonu isə yorumcul ədəbi nəsrə yaraşan bir **sonuc**³⁰ dır. Yazar əsərin sonunda bayağı filmlər kimi oxucunu boşuna sevindirib başkarakterin əlini Maria'sının əlinə vermir. Yazarın

²⁴ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 42

²⁵ complex

²⁶ unity

²⁷ suspense

²⁸ climax

²⁹ Cuddon J. A., A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory, 5th ed., Oxford: Wiley-Blackell Publication, 2013, s. 130

³⁰ the ending

yolqası şirin-şirin başqatmalar'la yaşamın gerçəklərini ört-basdır edib insanları qara noxud ardıca göndərmək dəğil. Tam tərsinə, o ulusunun çıxarlı bir oyunçusunun, eləcə də onun timsalında Azərbaycan ulusunun yaşadığı acı gerçəkləri canlıcasına səhnələşdirərək ulusunun paslandırılmış ürəğinin paslarını silməyə çalışır. "Gözüyə bax, buracan sən bu san" demək isəyir.

N. Mənzuri'nin yazı biçimi³¹ də elə işlətdiyi sicir ədəbiyyatın dilindən alana gəlir. Onun biçimində sadəlik, gözəllik, həng (ritmik olmaq), ağız ədəbiyyatı, nağıllar, ovsanalar, bayatıların dilinə oxşar bir həng yaradır. Bu həng ona görə ana sütü kimi doğma, canlı, isti dir. Doğmalığı da elə ona görə ürəyə yatır. Ürəğin göğünü alır, ayışıq edir. Yazarın ən çox söykəndiyi dəğər kultu isə Azərbaycanın ayın³² düşüncəsi, dədə-baba dəğərlər düzəni, el yaradıcılığı, dastanları, ayn-oyunlarıdır. Düşüncəsinin Qaf dağı başında duran isə Azərbaycan'ın milli-mənəvi varlığı, ən azı doxsan min il öncələrə gedib söykənən Türki dili dir.

"Oyunum-oyunum"³³dakı karakterlər, eləcə də karakterləşdirmə çox doğma və doğaldır. Ama bu doğmalığa o karakterləri heç də stereotip karakterlərə çevirmir. Bu romandakı karakterlər yazarın qabaqkı üç romanındakılar kimi arın və sağdırlar. Onlar heç vaxt toplumun azqınlığa uğramış durumuna boyun əgən insanlar ola bilmirlər. Onlar tam güclələri ilə toplumun azqınlığına sinə gərrib öz arınlıqlarını qoruyan karakterlər dirlər. Buna baxmayaraq, onların davranışları romanın mətninə görə tam doğaldır. "*Sujə nöqtələriniz ola bilər, ancaq o sujə nöqtələrin yaratdığı durumlarda sizin zəyninizdəki karakterin necə təpki göstətməsinə görə öncədən düşünürsünüz mü? Hikayəni irəli sürən, sujə nöqtələr yox, bu təpki dir. Bir karakter yanar bir tikintinin içinə girməyə qərar verir'sə, sujə nöqtənin ona dediyinə görə dəğil, o bu işi görməli dir – o içəri gedir çünki onun təbiətində bu işi görmək var.*"³³ Romanın başkateri, Mirzə Bağır Hacızadə, elat ana, altı yaşarında keçə anasını itirmiş oğlan uşağı, on altı yaşarında yalquzəklə yoldaş olan oğlan, Tehran'dakı Şukufənov qabağında Cəmilənin böyük posteri qarşısında dəfələrlə gəlib duran gənc adam, dalda-bucaqdakı küçələrdə bir qızın itmiş sevgisini axtarmağa çalışan o igid, hamısı içlərindən gəlmiş təbiətlərinə görə davrınıb sujə nöqtələrə təpki göstədən karakterlər dirlər.

³¹ style

³² mythical

³³ Schmidt V. L., 45 Master Characters, Mythical Models for Creating Original Characters, Chicago, Ohio: Writer's Digest books, writersdigest.com, 2001, s. 12-13

Örnək üçün, Mirzə atasının tapşırığına görə həkim olmaq istəmir. Öz düşlərində axtardığı oyunçuluq işini seçir. Tiflis'dəki uğurlu, ağgünlü yaşamına baxmayaraq, Təbriz'ə qayıdır. Təbriz'də Türki teatr yasaq, teatrların bağlı olduğuna baxmayaraq, xiyabanlarda öz doğma dilində teatr oynayıb dillərdə dastan olur. Bunların hamısı sağılıqdır. Eyni halda o arın ruhlu bir insan dır. Çünki düşlərində yaratdığı karakterlərin hamısında bütün çətinliklərə baxmayaraq, arınlığı axtarıb sevən bir insan dır. *"Necə oldu bəs, onların cərgələrində oturma-otura ancaq onlar yandıran zadlardan çəkmədin? Saqinin əlindən necə bəs gəldin buraya?"*³⁴ Bu romandakı başkarakter iki özəllik'lə karakterləşdirilir. Üzdə görünən anlatıda romanın başlarında qaranatlar içində çabalayan karakter romanın sonunda hər nəyini uduzmuş umudsuz bir oyunçu kimi o qaranatlara enik düşüb ölür. Bu baxımdan o bir **yastı karakter**³⁵ dir. Karakterin bu özəlliyini yazar romanın başlarında iki cümlədə beləcə görsədir:

*"Yorqana bürünərkən də: "Adam nə bilsin" dedi, "buza dönmüş mitil bir yorqandan başqa isti bir qucaq tapa bilməyəcək imiş." Başını yorqanın altına soxanda, yorqana: "Sənin də bir istin olsa idi, mənə qismət olmazdın!" dedi."*³⁶ Bu iki cümlə yuxarıda kitabın adına görə gətirdiyimiz açıqlama ilə birlikdə başkarakterin dünya çətinlikləri qarşısında dəyişə bilməyib sonunda əgilib sınımasını görsədib yastı karakter olduğunu bildirir.

Ancaq altsujələrdəki dəyişən karakterləri öz zeynində karakterləşdirə bildiyinə görə çox dərin qatları olan bir **dəyişən karater**³⁷ olduğunu sonra başa düşmək olur. Mirzə jurnal kəsintilərindən yığıb topladığı şəkillərə görə diqqətə layiq fəlsəfi görüşlər alana qoyur. Örnək üçün M. Pəhləvi'nin Amerikada "Bəşər Qulluqçuları Lejyonu" adlı törəndə çıxış edərkən bir şəkili var. O şəkilin altındakı "Bəşər Qulluqçuları Lejyonu" sözünü oxuyan Mirzə belə bir fəlsəfi düşüncə irəli sürür:

*"Bu Amerika necə bir yer dir! Bax ora ayağı çatan iranlı məxluq başlayır dünya bəşərinin hayına qalmağa."*³⁸ Onda da elə idi, indi də elə dir. Öz vətəninə dünya dağılsın, kimsənin vecinə dəgil. Amma Avropada, ya Amerikada bir varlığın itinə məşın vuranda bu aşdan isti kasalar özlərini didib tökür. Fəlsəfi danışmaq istəyəndə də, onların bütün dərdi "Qeylər", "Lezbiyənlər" in azadlığı olur!

³⁴ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 152

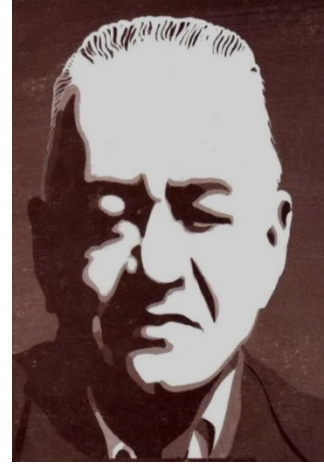
³⁵ Flat character

³⁶ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 32

³⁷ Dynamic character

³⁸ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 32

Karakterlərin dinamikliyi istər-istəməz oxucunu bilincaltı qavram səthindən tutmuş bilincli düşüncəsinə cən etgiləyə bilir. Oxucu öz təcrübəsində yaranan bu dərin və geniş aydınlanma ləzzətini öz yaşamında başqa yol'la duya bilib bilməməsi onun kimliyindən asılıdır. N. Mənzuri'nin yaratdığı karakterlər canlı, yaşar, sıradan adamlar olduğuna baxmayaraq, ustasına mifləşdirilmiş varlıqlardır. Örnək üçün, "Oyunum-oyunum" romanındaki başkarakter XX-nci yüzilliyin başlarında Təbriz bazarında zəngin bir tacirin oğlu **Mirzə Bağır Hacızadə**dir. O vaxtlar hər yerindən duran uşağını təhsil üçün özgə ölkələrə yollaya bilməzdi. Mirzə'nin atası Təbriz'in Şeyx Kazım Sarayı'nda hücrəsi vardı. Qardaşı Hacı Əli'lə də ortaqlıq idi. Atasını onu həkim olmaq üçün Tiflis'ə göndərir. Mirzə isə Tiflis'də **oyunçuluq**³⁹, **yöneticilik**⁴⁰ oxuyub çox adlım, uğurlu bir oyunçu həm də bilyurd örgətməni olur. Eyni halda orada Maria adlı bir qız'la da evlənir. O da bilyurd örgətməni idi.

Ama atasının ölüm halında olma xəbəri onu Təbriz'ə qaytarmalı olur. Ondalarda Bolşeviklər hakim olmuşdu. Mirzə'nin Maria'sına Təbriz'ə getmək, Mirzə'yə də Tiflis'ə qayıtmaq icazəsi vermirlər. Mirzə Təbriz'ə gəldikdə əmisi Hacı Əli, atasının bütün sərvətini yiyələnmişdi. Bir yandan da Rza xan diktatorluğunu hökumətə qondarmışdılar. O diktatorluğun zorakılığı basqısıyla Azərbaycan'dakı teatr salonları bağlatdırılmışdı. Mirzə isə orda-burda tamaşalar qurduğuna baxmayaraq, ac-yalavac qalmışdı.

İllər sonra 2-nci dünya savaşı olur. (Güney) Azərbaycanı Qızıl Ordu işğal edir. 1940-ncı ildə hərbi xidmətə çağırılan **Cəfər** Həşim oğlu **Cəfərov** (1914-1973) 1947-nci ilə cən ordu sıralarında İraq ilə İrana göndərilir. C. Cəfərov AMEA-nın müxbir üzvü, görkəmli teatr araşdırıcısı, ədəbiyyatçı olaraq fərqli dövlət vəzifələrində də çalışan bir alim idi.⁴¹ Təbriz'də Mirzəyə tuş gəlir. Bu görüşə Səid Müniri Mirzə Bağır Hacızadənin yaşamı haqqında yazdığı siyasi-satira romanında işarə edib. Orada Mirzəni tanıyıb atdan enən SSSR ordusu zabiti, C. Cəfərov özünü Tiflis konservatoriyanın professoru kimi tanıtdıraraq hər yerdə Mirzəni axtardığını deyir.⁴² Mirzə'ni

³⁹ acting

⁴⁰ direction

⁴¹ <https://science.gov.az/az/forms/skanchavshiesya-chlenyikorrepondentyi/3315>

⁴² Müniri S., Mirzə Bağır Hacızadə Yaşamından Kəsintilər, İkinci basqı, Tehran: Elmi Yayınları, 2000, s. 43

Rustaveli Teatrından tanıyan C. Cəfərov Mirzə'yə dəstək verib Təbriz'də milli teatrı yola salmaq üçün əlindən gəldigicə kömək edir. Bu birləşmənin gücüylə Təbriz'də milli teatr qurulur. Beləliklə də Mirzə'nin çalışmalarının ən çox çiçəkləndiyi vaxt Milli hökumətin vaxtı olur. Ondan sonra Mirzə'nin ömrünün çoxu Pəhləvi faşizminin zindanlarında keçir. Türki dilində teatr bağlanır. O üzdən Mirzə, başqa yüz minlər Azərbaycanlı kimi Tehran'a üz tutur. Mirzə'nin Tehran'da yaşadıklarını heç düşmənləri belə də yaşamırsın!

N. Mənzuri 4-ncü romanı, "Oyunum-oyunum"da Mirzə'nin yaşadığı o qara günləri, Türki teatrın qara günləri, Tehran'ın dalda-bucaqdakı dalanlarında yaşanan fəsadı, mafianı, əxlaqsızlığı, o arada hərdən gözə dəgən gözəl insanlıq təcrübələri, eləcə də başkarakterin düşlərində öz ata-baba yurdlarında uşaqların, elat xalqının yaşadığı gözəllikləri öz nisgiləri⁴³ kimi oxucunun düşlərində yüksək səviyyəli seçgin teatr tamaşası biçimində səhnələşdirir. Mirzə'nin Tehran'da yaşadığı təcrübələrə görə yazarın belə bir fəlsəfi baxışı var:

*"Şeh torpaq dadı verən, südükləri iyi verən dərinliklərin xasiyyətindən dir ki, azad olursan. Əlçatmazlara çatırsan."*⁴⁴ Mirzə o dərinlikləri yaşayıb təcrübə etdiyi üçün öz yaşadığı dönmədə insanların, bu gün də Azərbaycan ulusunun ürəgində mifləşə bilir. O azadlığa çata bildiyinə görə bu roman onun şərəfinə yazılır. İnsanlar Mirzə'ni onca sevirdi ki bir yerə gələndə insanların çiçəgi çatlayardı. N. Mənzuri bu sevgini belə anladır:

"Elə səhnəyə çıxmanın yaxşılığı orasında idi ki, özü seçə bilərdi. Gözlü çox istədi Təbriz'də oynasın. Ama fikrə qaldı: "Nə cür axı?"

Teatr salonunu bağladıkları üçün xiyavanlarda oynamalı idi, onu da hansı havada – tüpürürsən, gögdə donur!

Ordan, hələlik, vaz keçdi, ancaq hədirlə. Qocalıqdır də! Genə Təbriz'də dadına çatan-zad tapırdı. Heç olmasa idş genə zindan – boş qalmış dəgirman kimi – "dən-dən" deyirdi.

Ama dünyanın zindanları bir yana, Təbriz'in zindanı da bir yana. Kişinin xatırını belə istiyirdilər – inan – İstəlin yoldaş'nan Məhəmmədrza şah əl-ələ verib gəlsə idilər, bu qədər maraqlanmazdılar.

Fikrindən keçdi: "Axı yoldaş İstəlin onların nə sayaq başlarını qata bilərdi ki?"

*Hələlik Təbriz qaldı sonraya."*⁴⁵

⁴³ nostalgia

⁴⁴ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraxuxa yayınları, 2023, s. 81

⁴⁵ e.q., s. 17-18

Mirzə Bağır Hacızadə'nin yaşadığı o ağır qaranatlara soyuq davranıb görməzdən gələn özlərini "Ziyalılar" bilən kütləsinə qarşı yazar neçə yerdə beləcə sərt satira ilə yanaşır:

*"İndiki professorların huşu-başı olmur ki; yirminci əsrdə mağarada yaşayan heyvərə harda idi! Pişmiş toyuğun gülməgi gəlir!"*⁴⁶

Başqa bir yerdə isə: *"Fələkdən qurtulanı da siz ziyalı cəməətin gözü götürmür."*⁴⁷ yazır.

Usta yazarın romanlarında yaşama yanaşması, yazarın antropoloji, sosioloji, psixoloji, mifoloji uzmanlığı gərçəkdən təqdirə layiqdir. Tehran'da M. Fərzanə ilə Mirzə Bağır Hacızadə'yə görə danışdıqları anıları N. Mənzuri diqqət'lə yaddaşa alardı. Sonralar o yaddaşa alınmış anıları olağanüstü bir bədii əsərə çevirə bilir. Yazarın romana yazdığı önsözdə vurquladığı kimi bu roman **keçmişcil**⁴⁸ bir roman deyil. Əksinə, anıları bədii bir biçimdə miflərimizin varlığı təməlinə qurduğu düş aləminin gücüylə mifləşdirdiyi bir əsərdir. Tiflis'in Rustaveli teatrında zirvələrə yüksəlmiş Mirzə Bağır Hacızadə'nin baxdığı hər bir şəkilə görə yazar mifik bir varlıq görüntüləyir.

Örnek üçün, baxdığı şəkillərin birində balaca bir oğlan uşağının şəkilinə baxıb düşünür. Sonra da zeyinində bir mifik karakter yaradır. Bu mifik uşağın anası əllibir yaşında bir qadındır. O yaşda uşağı olmaqdan utandığına görə körpəsini yaylağın dağlarında bir mağarada dünyaya gətirib orada bir kirman keçinin umuduna buraxır. Mağarada bu keçi uşağı əmizdirib, qurduqşa yem olmaqdan qoruyur. Uşaq keçini gərçək anası bilir. Evinə qaytarıldıqda altı yaşlanıncan keçi anadan süd əmir. Bu mif Dədə Qorxut dastanlarında Busatın uşaqlığını, bir də Roma Romulus qardaşlarının diş qurddan süd əmməklərini canlandırır. N. Mənzuri yazır:

"Kirman keçini – sütinə görə – sürüdən ayırmaq mahnasına çəpişi'lə götürüb hövləsək, gizlincə, üz qoydu dağlığa. Özünü çatdırdı dağ böyründəki daş çatağı balaca bir köhülə.

Elə orada uşağı doğdu, göbəğini kəsdi, təmizlədi. Uşaq yoldaşını yerə quyladı. Hər zadın üstünü örtüdü.

*Dağ da gördü'sə gözünü yumdu, daş da gördü'sə, gözünü yumdu. Əslində arvad istədi ki gözlərini yumsunlar; onlar da yumdu. Bir Tarı bildi, bir ananın özü, bir də o kirman keçi. Keçinin əmcəğini saldı uşağın ağzına, əmizdirdi. Uşaq da bala-bala əmdi."*⁴⁹

⁴⁶ e.q. (eyni qaynaq), s. 193

⁴⁷ e.q., s. 198

⁴⁸ biographical

⁴⁹ e.q., s. 51-52

Mirzə Bağır baxdığı başqa bir şəkildə zeynində yeni bir karakterin mifik ərgənlik vaxtlarını qurdılar'la boğuşmaq aynında səhnələşdirir. Keçi anasının ölümündən sonra altı yaşlarından itlər'lə boğuşmağı məşq edən oğlan keçi anasına ağız atıb kəsilməsinə nədən olan qurdu axtarib acıq açmağa hazırlaşır. Onaltı yaşlarında bir yalquzək'lə tapışır. Bu yalquzək qurd ilə boğuşma görüntüsü bu altsujədəki başkarakterin, "Oğlan"ın ərginləmə aynıdır. N.Mənzuri yazır:

*"Çöllərdə sülənərkən bir yalqızəgə tuş gəlmişdi. Onun çoxlu süləndiyi yeri də örgənmişdi. Birbirlərinə bənziyirdilər, yeniyetmə, yırtıcı, sürüdən qıraq, təkbaşına axtarışda olan."*⁵⁰

Yazar Mirzə'nin özünü də ölüm anında mifləşdirir. Tehran'dakı qaranatlı yaşamından usanıb ölmək üçün Təbriz'ə qayıdan Mirzə Təbriz'in o şaxtalı qış gecələrinin birində Təbriz'in bağlatdırılmış teatrının qabağındakı səkidə oturduğu yerdə donub ölür. Ama Yazar onu beləcə mifləşdirir:

*"Soyuqdan bala-bala donurdu. Donduqca da pilləkanın daşlarına qarışırdı. Bəlkə də başdan boya donub daş olub qurtulub getmişdi. Tanrı sənə rəhmət eləsin, Mirzə! İndi oldun teatrın daşdan yonulmuş qaraçuxası! Necə də yaraşır bə! Tanrı hər kəsi bir işə yaradıb; sən də yerin səhnə dəgilmiş, Teatrın eşiği imiş."*⁵¹

Yazar Mirzəni inanılmazcasına sevdiyinə görə onu sıradan bir oyunçudan ayırır Misir'in Herəmləri qabağında herəmlərin, eləcə də Firovn'ların ruhlarının qoruyucusu kimi gövdəsi aslan, başı Əbulhovl təkin daşdan yonulmuş Azərbaycan teatrının İsfinks yaxud Qaraçuxası olaraq mifləşdirib mifopoetik əsərinin sehri ilə əbədiləşdirir. Başkarakterin mifik karakter ola bilmə səviyyəsini yazar romanın mətnində belə açıqlayır:

"Kişi daha işsiz dəgildi, axtarış işində idi. Ona görə də, axşam olub-olcağın jurnal kəsintilərini qurdalamalı olurdu. İtik də elə öz yerində pis bir zad dəgilmiş; adamın başını yaxşı qatırmış. Adam hər halda bir zadə şürah salıb adətə düşməli dir; nə yaxşı itik axtarma adəti olsun. İndi bununkının adı olar: "Öz-axtarma" adəti!"

*Jurnal kəsintilərini qurdalayıb itik bir şeyi axtarmanın özü yol arama kimi bir zad idi. ... Yoluzunu gör nə qədər zadlar var imiş ... demə, hər kəs gəlib bu yoldan gedən halda bir zad itirib gedib. "Dünyanın işinə bax!" dedikdə düşündü: "Öz itirdiyi axtarırsan, ancaq özgələr itirib tapa bilmədikləinə bir-bir tuş gəlirsən." Sonra artırdı: "İndi sən gör ki özünü tapa bilməgən pezəvəng birisi necə özgələrin itirdiklərindən bollu zadlar tapır."*⁵²

⁵⁰ e.q., s. 137

⁵¹ e.q., s. 211

⁵² e.q., s. 147-148

Romanın bu bölümü bütün sujəni, eləcə də alsujələri anlaya bilməkdə, romanın açar bölümü kimi adlana bilər. Eyni halda, "öz-axtarma" söz birləşməsi mifik ədəbiyyat və mifologinin açar qavramıdır. Dünya mifologisinin analitik psixoloji araşdırmasında bu qavram "quest" adlandırılır. N. Mənzuri bu ingiliscə sözcüğe eşanlam bir sözcük yaratmaq'la birlikdə mifologinin açar qavramına da bədi bir açıqlama gətirir. Amerikalı mifoloq, C. Kəmpbel yazır: *"Qəhrəmanın mifoloji macərəsinin standard yolu keçid aynlarında təqdim olunan formulun böyüdülmüşü dir: ayrılma – ərginləmə – dönüş: buna monomifin nüvəsi demək olar. Bir qəhrəman təbii dünyadan çıxıb olağanüstü çaşmacalar bölgəsinə irəliləyər: burada ağla gəlməyən güclər'lə qarşılaşır kəskin bir zəfər qazanar. Qəhrəman bu sirli macəradan el-obasına mərhəmətlər gətirən güc ilə qayıdır."*⁵³ Mirzə Bağır Hacızadə gənc yaşlarında Təbriz'dən çıxıb Tiflis'ə gedir. Dədə Qorxut Kitabı dastanlarında da mifik qəhrəmanların çoxu düşməyə axın etmək üçün Tiflis'ə doğru gedir. Yaşadıqları yurd onların kosmosu, axına gətirdikləri yad yurdlar isə onların kaosu olur. O qəhrəmanlar kaosda əldə etdikləri bilinc, yeni nemətlər və bərəkət'lə öz xalqlarının arasına dönüb kaostan gətirdikləri rəhmət'lə kosmosda yenilik yaratmaq istəyirdirlər.⁵⁴ Mirzə də Tiflis'də əldə etdiyi xeyir-bərəkət'lə öz vətəninə yenilik, sevinc, ağ gün gətirmək istəyirdi. Ancaq o qəhrəmanın dönüşü bu vətənə uğur gətirə bilmədi'sə, yaxud o ağ gündən qorxan yarasalar qoymadılar'sa, bu Mirzə'nin günahı deyil. Günah qarnatlar'la dolu qara günü günü-gündən artıq gög əsgiyə tutmağa çalışan o yarasalarda dır. Günah köhül-mağaralar vaxtında əsir qalır zaman'la irəliləyə bilməyən kütlənin o yarasaların düzənbazlığını anlaya bilmədiklərindədir.

Bu romanda "qar", "qarı", "qarqış", "analıq", "qadınlıq", "keçi", "qurd", "bayat/bay + at", "Oxçu Bayat" (Kentavr), "ay", "mağara", "Qaraçuxa yaxud İsfinks" (Sphynx) kimi mifik varlıqlara görə çox çəkici bilimsel yorumlar, yanaşmalar var. Örnək üçün N. Mənzuri yazır:

"Kağızların birinin qatını açanda, bu axşam, il burclarının şəkillərinə tuş gəldi. "İlin birinci burcu Həməl (Qoç), ikincisi Səvr (Öküz), üçüncüsü Covza (Ekizlər), dördüncüsü Səratən (Yanıyanı), beşincisi Əsəd (Aslan), altıncısı Sünbülə (Qız), yeddincisi Mizan (Tərəzi), səkkizincisi Əqrəb, doqquzuncusu Qovs (Oxatan Bayat, [bay + at: yarı adam, yarı at, əlində ox]), onuncusu Cəday (Keçi) ... burada dayandı: "Deməli indi biz keçi burcundayıq!"

Elə o kəsinti kağızda yazılmışdı: "... Sumer mədəniyyətində bu əql-hikmət tanrıçası idi ..."

⁵³ Campbell, J. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu. Çeviren: Sabri Gürses / J. Campbell., İstanbul: Kabcı Yayıncılık, 2013, s. 35

⁵⁴ Əhmədovlu A., "Beovulf və Kitab-i Dədə Qorqud Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları", Dünya Ədəbiyyatı, İngilis Ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə doktorası elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Dillər Universitetində müdafiə olunmuş dissertasiya, Bakı: ADU, 14 Sentyabr 2022

Özü bilirdi Türklər Keçi burcuna "Oğlaq burcu" (Çəpiş burcu) da deyirlər. "Oğlaq" sözündən "Oğlan" sözü zeynində oynadı.

*Bilirdi də qışın Çillələrində olan iki burc ("Oğlaq", "Dolça" burcları) ölü zaman sayıldıqda ildən sayılmaz ımışlar."*⁵⁵

*"Ədəbi ortamların çoxunda miflər varlıq, tanrılıq, ölüm, yaşam kimi təməl qavramlara görə toplumsal yanaşmaları ayıdıb içində dərin həqiqətlər olan bədii ədəbi nəsr hikayələr kimi nəzərdə tutulur."*⁵⁶ Bu romanda "qurd", "keçi", "Atlas", "İsfinks" kimi ayın varlıqlar və simgələrin karakterində yazar Türk ulusunun dərin dil-düşüncə düzənindəki qavramları mifik simgələrin birləşdirdiyi böyük bir görüntüdə oxucunun düşüncə alanına varmaq istəyir. Bu baxımdan bu əsər tarixi romandan daha çox ayın bir əsər sayılır.

Bunlardan daha önəmlisi N. Mənzuri'nin dörd əsərin birligində yartdığı KUBİSM dir. Yazar ayın baxımdan önəmli bildiyi bəzi mifləri və anlamları ara-sıra təkrar edərək hər dəfə o ayın simgələrə özəl diqqət çəkməyə çalışır. Bu təkrarlar analitik yanaşmaya yol açır. Bu analitik yanaşmalar oxucunun bilincaltısında dərin izlər buraxır. Miflərin yaşatmasında bu tipli yanaşma böyük rol oynayır. Özəlliklə "AVAVA" romanında, örnək üçün ərginlik vaxtında gənclərin yalquzək kimi macəraları və ərginləmələri, olağanüstü bir hünər tablosu yaradır. Bundan başqa yazarın ədəbi nəsrində gərəckçilik⁵⁷, doğaçılıq⁵⁸, arxaçılıq⁵⁹, gərəckötəsiçilik⁶⁰, sicir ədəbiyyatın mifopoetik axıcılığıyla bir araya gəldikdə onun mətnlərində, eləcə də oxucunun yaşam təcrübəsi və dünya görüşündə tam yeni məktəb yaradır. Ama hər dörd romanda da ayın yanaşma, eləcə də ayın ədəbi məktəb üstünlük daşıyır.

Quruluş baxımından "Son Nağıl" romanı qışdan yaza keçid vaxtında təbiət, Əsli-Kərəmyana sevgi, Novruz gülüylə qızıl gülün arasındakı sevdə mifik bir epos olaraq trajedi ilə bitən gərəck yaşam ayn-oyunlarını görüntüləyir. "Qaraçuxa" romanında yazdan yaza keçid dönməndə səni İlqar əminin qaraçuxalığıyla özlüğüvə götürüb aparır. "Avava"da yaydan güzə (payıza) keçən mifik ayın-oyunları, yalquzəkliyi, ay ilə günün arasında olan atəşli sevdanı və başqa çox önəmli sosial qonuları bədii dilin sehri ilə dastanlaşdırıb əbədiləşdirir. "Oyunum-oyunum"da isə yazar güzdən qışa, özəlliklə də qışın qaranatlarını inanılmaz bir biçimdə oxucu düşündə səhnələşdirir. Örnək üçün, quruluşun yerini Tehran'da yaşarkən Mirzə'yə ürəgi yanib aş

⁵⁵ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 148

⁵⁶ Baldick C., The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms, New York: Oxford University Press, 2001, s. 174

⁵⁷ realism

⁵⁸ naturalism

⁵⁹ archaism

⁶⁰ surrealism

gətirən, hələ də elat paltarını çıxartmamış qadının dili ilə Mirzə'nin yaşadığı yeri çox səliqə ilə qurulmuş bir dram səhnəsi kimi görüntüləyir:

*"Neçə təngə-döngə gedəndən sonra o nəm-nəyə oxşar dalana çatdı. Arvadın nəzərində it yuvasına bənzəyirdi. Yavaşcadan: "Ayıb olmasın," dedi. "Qədim tulambarlar, boş qaldığına görə, it yuvası olurdu dey. Yoxsa adamın zeyninə bəs nə cür bir yer gəlsin çatsın."*⁶¹

Quruluşun zaman biçimini isə daha gözəl tekniklər'lə səhnələşdirir:

"Bilmək olmazdı. Gah görürsən zaman ağsaqqız təkin uzanır, gah görürsən ağsaqqız təkin ağızda çürüyür, gah görürsən ağsaqqız olub daş kimi bərkiyir. Ama adamın ki canı üşüyür – nədi? – zaman adamnan iyəşir. Öz-özünə: "Pah evin yıxılsın, zaman!" dedi.

Genə də üşüdü: "Pah, zətiva lənət, soyuq sənin!"

*Qızışmaq üçün bir də o qapının cır-cır açılmasını zeynində çevirdi. Canlandırırdı ..."*⁶²

Bu roman Mirzə Bağır Hacızadə'nin, Azərbaycan teatrının, Türki dilinin, bir söz'lə Azərbaycan millətinin qaranatlar'la dolub daşmış qışını, yaşadığı tarixi fəlakətləri canlandırır. Yazarın bütün yaradıcılığı Azərbaycan varlığını canlı tutmaq üçün görsətdiyi (göstərdiyi) çəbalar dır. N. Mənzuri bir **bədii təkrar**da mətn içində poetic həng yaradaraq yazdığı əsərin ədəbi səviyyəsini sərgiləyərək Azərbaycan ulusunun başına gətirilmiş qaranatları da tənqid atəsinə tutur:

*"Dünyalar var dır oğurluq orda cinayət sanılır. Oğurlanmış zad geri qaytarıldıqda oğrusu da dustaqlanır. Dünyalar var dır varlılıq orda cinayət sanılır. Varı əlindən alınıb cinayətçisi məcburi əməgə ötürülür. Dünyalar var dır üzüm (abir, həya) orda cinayət sanılır. Cinayətçisi dilənçilik peşəsinə götürülür. Dünyalar var dır tapaçasını gec çəkən orda cinayətçi sanılır. Canı alınıb torpağa tapşırılır. Dünyalar var düz danışmaq orda cinayət sanılır. Cinayətçisinin var-yoxunu alıb əmisinə verirlər. **Dünyalar var orda öz dilində teatr cinayət dır.** Cinayətçisi də mağarada yaşamalılı olduqda köhül-mağaralar dövründə yaşayanlara odu kəş etmə zorunda qalır. Dünyalar var ucaboyluluq orda cinayət sanılır. Cinayətçisi də - xalqa ibrət olsun deyə - bağvəhşdi (zoopzarkda) qəfəsə salınır ... bir dəğil, iki dəğil, dünya dolu dır dünyalar'nan."*⁶³

Əslində romanlardan əxlaq dərsləri umulmur. Başqa söz'lə, romanlar əxlaqiyyat tamaşaları dəğil. Ancaq istər-istəməz hətta ən duru ədəbi nəslərdə belə yaşam fəlsəfəsinə toxanmaq olur.

⁶¹ Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 22

⁶² e.q., s. 16

⁶³ e.q., s. 159

N. Mənzuri'nin romanlarında, eləcə də "Oyunum-oyunum" romanında ulusumuzun yaşamına olan fəlsəfi yanaşma daha güclü dərinliklərə gedir. Bu romanda, yuxarıdakı nüsxə mətnindən başqa, Türk ulusu kimi böyük bir millətin uyqarlığına, teatrına, Tehran kimi böyük şəhərlərə sürgün edilməsinə, işsizliyə, ayrı-seçkilikə, Pəhləvi faşizminin, sümürgəçilərin köləçilik siyasətinə çox incə fəlsəfi yanaşmalar, eləcə də satirik atmacalar var. Bu satirik atmacalardan bir neçəsini nüsxə olaraq burada gətirmək gərəkdir.

Mirzə bu cümləni bir səhifədə üç dəfə təkrar edir: "*Tarı bərəkət dir verib Təbrizin hər bucağı elə səhnə-tamaşa dı day!*" Ardıca da Pəhləvi rejimindən gileylənərək artırır: "*Əlahəzrət gəldi neylədi? O zirpiliqda teztr salonunu tutu bağladı!*" Sonra da şahı beləcə tənqid atəşinə tutur: "*əcəb hozuqulu imiş bizim bu şahımız!*"⁶⁴

Yazar rənglərə də çox diqqət yetirir. Başkarakter şəhəri dolanarkən dünyanı belə görür:

"*Yoluzunu – hər yan – bozarmış bir kökdə idi. Dünyanı – demə – bozarmış bir kül boyaya salıb çıxartmışdılar. Heç bir zadda rəng asarı yox idi. Fikirləşdi: "Nə qədər zəhmət çəkib dünyanın boyalarını siliblər, gədlər."*

⁶⁵ Yazar burada rəng anlamından yararlanaraq şəhərdə yaxud ölkədə hakim olan diktatorluğun sıxma-boğmasını külboyayla səhnələşdirir.

Tehran'dakı bağvəhşdə⁶⁶ çox ucaboylu bir adamı pul qazanmaq üçün gətirib bir qəfəsə salıblar. Başkarakter "Qul Alı" adlandırılan o adamın baxışlarındakı dərin fəlsəfəni görüb oxucudan: "*Adamı da heç gətirib bağvəhşdə qəfəsə salarlar?*"⁶⁷ fəlsəfi bir sorğu soruşur.

Avara-gorluğa görə yazar ana karakterinin dilindən topluma beləcə bir dərs vermək istəyir: "*O deyirdi suluq-suluq çiçək azarı tutmuş dərinin altında da gözəllik tapıla bilər. Ancaq aman avara-gorluğun əlindən! Avara-gorluq qoymaz gözəllik bilinsin! Ana deyirdi: "Bu bilməmək özü avara-gorluq dır, vəssəlam!"*

⁶⁸ Yazar bütün dəyərlərini itirmiş bir kütləni bir daha beləcə ələşdirir: "*Söz burasında dır ki bilmirik hayanımız aşağı baş dır, hayanımız yuxarı baş."*

⁶⁹

Başqa yerdə tarixə görə başkarakterin dilindən belə bir nəzəriyyə irəli sürür: "*Tarix elə başdan başa köhül imiş!*" Eləcə də tarixin gərçək yaradıcıları da zil qaranlıqlarda bu köhüllərin yalqızlığı, soyuqluğu, dərinliyindən qorxmayıb həqiqəti axtaranlar dır.

⁶⁴ e.q., s. 21

⁶⁵ e.q., s. 24

⁶⁶ zoo

⁶⁷ e.q., s. 36

⁶⁸ e.q., s. 41

⁶⁹ e.q., s. 67

Toplumda anarşiya görə yazar beləcə çıxış edir: *"Tarı heç yeri başsız-böyüksüz eləməsin! İndi olsa idi, hamı sayqılı tərpənirdi. Yoxsa başsız kənddə hər kəs yerindən durdu, kədxuda dır. Qeyrətli birisi də ona dözə bilməz. Necə ki meşədə aslan yuxuya qala, tülkü katdalıq məşqinə düşə ... Tarı iraq eləsin!"*⁷⁰

Tehran'da elat paltarıyla gəzib dolanan ana yalnız geyimi dəgil, bütün dəyərlərini qoruyub saxlamağa çalışır. Belə anaların özgüvənci, özsevgisi, özsayqısı bir ulusu qurtara bilər. N. Mənzuri bu romanda ana dilinə olan münasibətini bildirmək üçün belə yazır:

*"Ama bu anası öz yerində möhkəm danışdı, Öz yerində yatımlı danışdı, yeri gələrkən ərk'nən danışdı. Bunun dilini bilməyən çalışdı dediyini başa düşsün; yanı, özüə nəzifə bilirdi başa düşsün – başa da düşürdü! Ama yazıq keçə ana hardan bu başarığa çatə biləcəkdir."*⁷¹

Əsərin bu altsujəsində başkarakter olan oğlanın iki anası var. Biri onu doğub dünyaya gətirən anası, biri də mağarada neçə günlük onu əmizdirib qurddan-quşdan qoruyan keçə anası. Bu iki ana toplumda iki cür ananın varlığından xəbər verir. Özünü insan bilən analar yalnız keçə kimi uşağı əmizdirib yaşatmağa çalışmır. Özünü insan bilən analar hər nədən öncə onları insan edib insan haqları qazandıran ana dillərinə, öz varlıqlarına dəgər verib durduqları yerdə dik duran analar dır. Bu dik duruş özgüvəncdən, özsayqıdan, özsevgidən yaranar. Özündə bu dəyərləri bula bilməgən analar o anaların başarığınə çatə bilməyib toplumda keçə kimi davranarlar. Yazar "danışır" eyləmini üç kəz təkrar edir. Bu bədii təkrarın sonucu yad insanların içində yaşamasına baxmayaraq öz dilində danışmağı doğəl haqqı bilib sayqı qazana bilmək dir. Gərçək ana yad eldə dik durub öz dilini danışaraq özgələrdə də öz dilində danışmağı ikinci dil olaraq örgədir, ama özgələri üstün bilib özünə alçaq gözüylə baxan analar isə doğduğı uşağı özgə dilləri örgətmək üçün özlüğündən vaz keçmiş keçə analar olur.

Söz "Türki" dilinə gəlib çatdıqda "Pantürkist", "ırqçı", "millətçi" və başqa damqaları vurmağı çalışan cahil düşmənlər, eləcə də bütün insanlar üçün, yazarın daha dərin baxışı var. O yazır: *"Bir dəgil, iki dəgil, adam neçə dil bilməli dir; yelin dili, gecənin dili, qaranlığın dili, küçənin dili, soyuğun dili, itin dili, baxışın dili, Cəmilə'nin dili, qanın dili, ..."*⁷² N. Mənzuri bu dilləri necə dəqiq bildiyini romanın mətnində çox bacarıq'la sərgiləyir. Eyni halda başqa dillərdə – o cümlədən, rus, gürcü, və başqa dillər – bilgin olduğunu da mətndən görmək olar. Bu çıxar dünya

⁷⁰ e.q., s. 102

⁷¹ e.q., s. 113

⁷² e.q., s. 122

ədəbiyyatında adlım yazarların içində çox az tapıla bilən bir üstünlük dir. Elə bu üstünlük də yazarın əlini mətn arasında dil-düşüncə baxımından çox açıq qoyur.

Elə işlər var ki insan özündən başqa kimsəyə güvənə bilməz. Yazar bu duruma görə də hikmətli fikir söyləyir: *"Adamların ürəgi ağ olur. ... Adam dediyin şah da olur'sa olsun, ancaq canı tərdid kanıdır."*⁷³

Bəzi romanların, özəlliklə də reklamçı/küçə-bazar ədəbiyyatı olanlarda, insan düşüncəsini yerindən oynada bilən bir sovr⁷⁴ olmaz. *"Sizin romanızda öncədən yerindən oynadan bir sovr olsa necə? Fərz edin o sovrun yolqası bizi ayıtmaqdır. Çox yaxşı, ama siz minbərə çıxsanız, sovrunuz oxucunun ürəğini üşüdəcək. Bu durumdan qaçmaq üçün qoyun yazdığınız hikayə sizin dərsiniz olsun. Örgətməni sizin sujanızdaki mərkəzi sorun"*⁷⁵ *dır. Örgənçiləriniz isə sizin karakterlərinizdir."*⁷⁶ "Oyunum-oyunum" romanında əsərin baş karakteri, eyni halda qəhrəmanı, Mirzə Bağır Hacızadə yaşamının bütün dövrlərində gərək bir dinamik karakter olaraq öz içindəki qaranlıqların dərinliyinə cumduğu kimi toplumdakı qaranatların qaynağı olan sorunlara da sinə gərək özünü, eləcə də oxucunu aydınlatmaq istəyir. Örnək üçün, o köhnə jurnal kəsintiləri arasında gəzib kəsintidən kəsintiyə keçərək öz keçmişini axtardıqca oxucu da onunla birlikdə o keçmişlərin dərinliklərində cumub yox olur. Yaxud Tehran'ın dalda-bucaqda küçələrində böyrüala bir itin arxasıya düşüb süləndikcə oxucu da onunla birlikdə sülənib Şukufənov'un qabağında rəqqasə Cəmilə'nin asılmış böyük şəkilinin qarşısında dikilib gözlərindəki bulmacaları oxumağa çalışır. O küçələrdə gizli fahişəxanalarda əsir alınmış gözəl qızların nə üçün o əsirliyə sürdürülüb köləlik etdiklərinin köklərini araşdırıb örgənməyə çalışır. Baxış açısı baxımından yazar kompleks bir düzən yaradıb. Qaraçuxa romanında yaratdığı ikinci şəxs baxış açısı gerçəkdən taysız-tuşsuz bir hünərdir. "Oyunum-oyunum"da isə baxış açısı kompleks bir düzən dir. Hər nəyibilən üçüncü şəxs baxış açısı bu romanda onca güclü dir ki hətta yazar heyvanların, təbiətin, qarın, yağışın dilindən yazıb, onların düşündüklərini, duyqularını oxucuya yaşada bilir. Özəlliklə bu romanda, keçə ana, qurd, böyrüala itin duyquları, düşündükləri oxucunu heyran edərcəsinə ustalıqla görüntüyə alınıb. Oğlanın öz anası karakteri necə səhnələşdirilib'sə, keçə anasının karakteri də eləcəsinə ustalıqla ilə

⁷³ e.q., s. 140

⁷⁴ message

⁷⁵ problem

⁷⁶ The Complete Handbook of Novel Writing, Everything You Need to Know to Create & Sell Your Work, The Editors of Writer's Digest, 3rd Edition, Cincinnati, Ohio: Writer's Digests Books, 2016, s. 69

səhnələşdirilib. Utanmasa, insan o keçə ananı, az qala, öz anasından çox sevməyə başlayar. Bu baxımdan bu roman çox yüksək səviyyəli psixoloji bir roman da hesab edilə bilər.

"Dəb olaraq psixoloji roman çox sıxı biçimdə karakterlərin iç yaşamını göstərərək onların nəsnəcil"⁷⁷ düşüncələri, duyquları, anıları, eləcə də istəklərinə təmərküz edən ədəbi nəsrin janrı kimi anlaşılır. Ama daha geniş anlamda qatma-qarışıq karakterləşdirməni vurqulayan hər bir anlatıcı ədəbi nəsrə psixoloji roman adı vermək olar. Eyni halda bu biçimdə roman özəlliklə 19-ncü yüzilliyin psixoloji gərəkcilik, 20-nci yüzilliyin ədəbi çağdaşçılıq"⁷⁸, "bilqarlıq axarı"⁷⁹ roman məktəbləri və azad dolayısı danışq və içdən söyləmə"⁸⁰ anlatı texnikləri ilə bir araya gətirmək olar. Psixoloji roman deyimi çağdaş psixoloji nəzəriyyələrinin üzərində yazılmış nəsr ədəbiyyata da, çağdaş araşdırmaların hər iki sahənin tarixi birləşmələri zəminlərə də deyilir."⁸¹ Bu baxımdan N. Mənzuri nəsr insanın, eləcə də heyvanların iç dünyasına varib dərin duyqular, düşüncələr, həyəcanlarını aydıncasına yansıladığı oxucunun iç dünyasıyla birləşdirə bildiyinə görə psixoloji roman janrının ən uğurlu nümunələrindən sayıla bilər.

Azərbaycan'da dədə-baba əlifbamızda yazılan orfoqrafida çox bilimsel və ciddi gələcəklər var. Bu gələcəklərin sonucu əski orfoqrafımızda olan ikirciliklərin aradan qaldırılması idi. Artıq yeni orfoqraf dilimizin fonetiki ilə tam uyumlu bir əlifba yaranıbdır. N. Mənzuri'nin romanları bu gələcəkdən payını ala bilib. Ancaq yazar cənabları nədən'sə biraz bu gələcəkləri tam məntiqli və uyğun hesab edib onayladığına baxmayaraq, özü çox yerdə onlardan yararlanmır. Bu sorunun başdan gələn nədəni İran adlanan coğrafiyada Türki dilində bitik çap edə bilməyin minlər oyunu olmasıdır. Nümunə üçün yazarın "kitab", "Allah" əv minlərcə onlara bənzər sözcüklərini yazmağına icazə verilmir, "ketab", "Əllah", yəni farsca tələffüz olunub fars kimliyini daşıyan ərəb sözcüklərini mətnə gətirməli dir. Bu durum da oxucuda gərginlik yaradır. Çünki oxucu bu bitiklərə yalnız əgəncə ilə vaxt keçirmək üçün oxuduğu roman yox, daha doğrusu özünün ana dili mədrəsəsi kimi baxır. Ona görə də oxuduğu bu bitiklərdə olan orfoqrafik yanlışlar oxucunu çaşbaş qoyur. Nümunə üçün, 111-nci səhə, 3-ncü sətirdə "qatlarını" yarımarasız bütöv bir sözcük kimi (قاتلارېني) yazıldığına baxmayaraq 7-nci sətirdə (قاتلارېني) şəklində düz yazılıbdır. Dədə-baba əlifbamızın orfoqrafisində topla ad şəkilçisi yarımarayla

⁷⁷ subjective

⁷⁸ literary Modernism

⁷⁹ stream-of-consciousness

⁸⁰ internal monologue

⁸¹ Logan M. P. et al., The Encyclopedia of Novel, Volumes I-II, Logan M. P. et al., Noida: John Wiley & Sons, Inc. 2011, s. 633

yazılmalı dır. Bu hesab'la, ikinci yazılış düz, birinci isə yanlış sayılır. 136-ci səfhə, 15-nci sətirdə "qaranlıq" sözcüğü orfoqrafı qaydalarına görə – əklər yarımaraqla yazılmalı – (قارانلیق) şəklində düz yazılıbdır. Ancaq elə o səfhədə aşağıdan ikinci sətirdə yapışıq şəkildə (قارانلیق) yazılıbdır.

2-nci orfoqrafı yanlış örnəgi mətnarasında daha çox yayqın dır. Türki dilinin yazı qaydalarına görə iki sözcüğü birləşdirib (sözlərdən + isə / şəkillərdən + isə) bütöv yazdıqda qısdılmış hərfin yerinə bir apastrofi qoyulmalı dır. Örnək üçün, "Ürəğini bulandıran bu sözlərdən'sə çalışdı özünü ələ alsın ..." ⁸² cümləsində vurquladığımız qayda düz yazılıb. Ama "Şəkillərdənsə elə oturub bu gözlüklərə baxa idi bu gecə." ⁸³ cümləsində orfoqrafı qaydasına görə "Şəkillərdən'sə" yazılmalı idi. Başqa təkrar edilən yanlış isə kompleks adlar (ismlər) yazılışında fərqli yazılışlarda görünür. Örnək üçün "ala-qaranlıq" sözcüğü 75-nci səfhədə "ala-qaranlıq", 144-ncü səfhədə iki yerdə "alaqaranlıq", 149-ncü səfhədə isə "ala.qaranlıq" şəklində yazılıbdır.

Düzünə baxsaq, bu iş yazarın yox, düzənləyicinin ⁸⁴ işi dır. Ama ana dilinə qarşı edilən bütün basqılara sinə gərrib sarsılmayan Türk yazarı eyni halda düzənləyici, yayıcı, satıcı olmağı da başarmalı dır. Buna da gərçəkdən inanılmazcasına bir istək və güc istəyir. Hər halda, biri göbəğini özü kəsəcək'sə, düzgün kəsməli dır; yox'sa törədiciilik uğrunda dünyaya gətirmək istədiyi körpəni sala bilər.

Dördüncü romanın ikinci çatışmazlığı isə yazarın ara-sıra yazmaq istədiyi bəzi olaylardan vaz keçməsi dır. Bu durum o əzəmətlikdə bir əsəri quruluş və qavram baxımından azca sarsıdır. Bu durumu sıradan bir oxucu heç vaxt sezə bilməyəcək.

Bu romanın üçüncü və son iradı isə yayınevinin manı dır. Bəzi səfhələrdə aşağıdan iki, bəzilərinde'sə üç sətir boş buraxılıb. Yayın evi, səfhə dizayneri, eləcə də çap edən şirkət isə bu durumda sorumlu dırlar. Hər səfhənin standard ölçüsünə görə satandard sətir sayı var. Bu ölçülərin standartlarını qorumaq düzənləyici, səfhə dizayneri, çap şirkəti, sonunda da yayın evinin sorumluluğu sayılır. Görəvini düzgün yerinə yetirməyən bir dəfə cəzalandırılsa, bu yanlışlar bir daha təkrar olmaz.

Bunlara baxmayaraq bu romanı, eləcə də qabaqkı üç romanı oxumayan bir Türk özünə, bilib-bilməzdən, zülm etmiş olur. Bu durumu da öncə dünya ədəbiyyatını sevə-sevə oxuyub anlayan

⁸² Mənzuri N., Oyunum-oyunum, Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, s. 65

⁸³ e.q., s. 67

⁸⁴ editor

örgənəkli bir oxucu daha artıq başa düşə bilər. Çünki o dünyanı gəzdikdən sonra özünə qayıdıb özlüyündə olan zənginlikləri, gözəllikləri, üstünlükləri başqalarıyla tutuşdurub ölçüb biçə bilər. Elə ona görə də özününkü bildiklərinin qədrini daha artıq bilir.

"Ədəbi ələşdiridə"⁸⁵ düşüncə, duyqu, eləcə də ruh böyüklüyünü özündə sərgiləyən ədəbiyyata sanballı ədəbiyyat⁸⁶ deyilir. Bu bir vaxtlar Miladdan öncə üçüncü yüzilliyin Kəsiyis Lancinis⁸⁷ adlı Yunan filosofunun "On The Sublime" adlı yarımçıq risaləsinin qonusu idi. Ancaq indi "Lancinisın-bənzəri" adıyla nəzərdə tutulan, Miladdan sonra birinci yüzillikdə yaşamış bir yazarın yazdığı kimi düşünülür.

O risalənin yazarı sanballı ədəbiyyatı⁸⁸ "dildə ən yaxşı səviyyədə olmaq", "çox böyük bir ruhu ayıtmaq (bəyan edə bilmək)", və "aşırı duyquları" qıcıqlandıra bilmək gücü kimi açıqlayır. Ata-baba klasik ələşdiridə ədəbi əsərlərin uğurunu bəzi texniki elementlərin – anlamı çatdırmaq üçün sözcüklər ilə deyimlərin seçimi və yararlanması, düşüncə, metafor yaxud məcaz, həng kimi – dənəşində görürdü. O bu ələşdiridən ayrılaraq sanballı ədəbiiliyin qaynağını yazarın əxlaqi, duyqulu, düşcül dərinliyində eləcə də qaydaların təkbəşinə törədə bilmədiyi ancaq hərdən bir dahilərin ayda bildiyində görürdü.

*17-nci yüzilliyin sonları və 18-nci yüzilliyə cən çağıda ələşdiridə çox az etgisi olan bu qavram İngiltərə'də o vaxtdan ən böyük etgi buraxmağa başladı. Onun dəbi Viliəm Şekspiyer'in tamaşalarına artan ilgi ilə artmağa başladı və romantizmin ələşdiricil təməli kimi qulluq etdi."*⁸⁹

N. Mənzuri'nin yaratdığı ədəbi nəsr yalnız dil və bədiilik biçimi baxımından yüksək səviyyəli sanballı ədəbi nəsr sayılmaz. Onun yazdığı hər dörd romanında dəfələrlə oxuduqca oxumaqdan doya bilməgən oxucu yazarın ruh baxımından nə qədər yüksəkliklərdə olan bir insan olduğunu, eləcə də oxucunun ruhunu o yüksəkliklərə qaldıra biləcəyini bütün varlığıyla qavraya bilər. Eyni halda bu romanların mətnində insan aşırı duyquculuğun necə məntiqli bir biçimdə ən yüksək nöqtəyə aparılıb çatdırılmasını da yaşaya bilər. Dünya ədəbiyyatı dahilələrinin yazdığı ədəbi nəsr'lə tutuşdurduqda heç də onlardan geri qalmadığını, insaf'la yanaşdıqda, hətta çoxlarında qat-qat üstün olduğunu belə insan özü yaşayıb öz varlığının dərinliklərinə cümdurulmasından həzz alaraq örgənir. Böyük dədəmiz, Oğuz xaqan kimi qaranlıqların

⁸⁵ Literary criticism

⁸⁶ The sublime

⁸⁷ Cassius Longinus (died 42 BC, near Philippi, Macedonia [now in Greece])

⁸⁸ sublimity

⁸⁹ Literary Terms and Concepts / edited by Kahleen Kuiper. – 1st ed. P. cm. – (The Britanica guide to literary elements, Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-61530-543-8 (eBook), s. 231

dərinliyindəki aydınlığı kəşf edə bilən oxucu bu dahi yazarın dahiliyinə tam sayqı'yla heyran qalır.

Sonuçlama

"Oyunum-oyunum" romanı yazarın qabaqkı üç romanı kimi dil-düşüncə, bədiiilik, gözəllik, anlatı, uyşum baxımından zəngin bir əsərdir. Bütün əsərlərində olduğu kimi yazarın özünə yaratdığı bir biçimi var. Bu biçimi başqa ədəbi nəsr mətlərində görəmək olmaz. Eyni halda, yorumcul sanballı ədəbiyyat olduğuna görə bir dəfə oxunub tullanmalı bir əsər də deyil. Düzünə baxılır'sa, bu romanı ikinci, bəlkə də üçüncü oxunuşda daha aydın qavrayıb sevmək olar. O üzdən oxuması yüzdə-yüz önərilir.

Bədiiilik ölçüləri, dəyərləri bir yanda qalsın, əslində yazar ana yurdunun unutdurulmaqda olan ayın varlığını, dilini, sözcüklərini, dəblərini⁹⁰ qorumaq üçün mifopoetik nəsrə ən uyğun bir araç olaraq düşündüyünə görə bu dörd romanı qələmə alıb. Necə də uyarlı bir yol seçib! Seçməsə idi, dünya ədəbiyyatı dörd əzəmətli nəsr əsərindən məhrum qalardı.

QAYNAQLAR

Farsça

منظوری ن.، کتبیهای شفاهی ۴، زایش ادبیات (سیجیر)، تهران: مؤلف، ۱۳۸۹، ۶۲ ص.
(Mənzuri N. Ağız Lövhələr 4, Ədəbiyyat doğularkən (Sicir), Tehran: N.Mənzuri nəşriyyatı, 2010, 62 s.)

منظوری ن.، کتبیهای شفاهی ۱۰، مفهوم "مؤنث" در زبان-فکر، تهران: مؤلف، ۱۳۹۴، ۱۶۷ ص.
(Mənzuri N., Ağız Lövhələr 10, Dil-düşüncədə "Dişilik" Anlamı, Tehran: Nasır Mənzuri Yayınları, 2015, 167 s.)

منیری س.، میرزا باقر حاجی زاده، رمان سیاسی-طنز، چاپ دوم با اضافات، تهران: علمی، ۱۳۷۹، ص. ۲۴۰.
(Müniri S. Mirzə Bağır Hacızadə Yaşamından Kəsintilər, İkinci basqı, Tehran: Elmi Yayınları, 2000, 240 s.)

İngiliscə

Baldick C., The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms, New York: Oxford Univesity Press, 2001, 291 Pp.

⁹⁰ Custom, tradition

Campbell, J. Hero with a Thousand Faces, J. Campbell. New Jersey: Princeton University Press Distal Monticello, 2004, 403 Pp.

Cuddon J. A., A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory, 5th ed., Oxford: Wiley-Blackell Publication, 2013, ISBN 978-1-4443-3327-5, Pp. 801

Kahleen K., Literary Terms and Concepts, – 1st ed. p. cm. – (The Britanica guide to literary elements, Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-61530-543-8 (eBook), 264 pp.

Logan M. P. etal., The Encyclopedia of Novel, Volumes I-II, Logan M. P. etal., Noida: John Wiley & Sons, Inc. 2011, 999 Pp.

O'connel, M. The Complete Illustrated encyclopedia of Symbols, Signs & Dream Interpretation, M. O'connel, R. Airey, R. Craze., London: Lorenz Books, 2007, 512 Pp.

Schmidt V. L., 45 Master Characters, Mythical Models for Creating Original Characters, Chicago, Ohio: Writer's Digest books, writersdigest.com, 2001, 301 Pp.

The Complete Handbook of Novel Writing, Everything You Need to Know to Create & Sell Your Work, The Editors of Writer's Digest, 3rd Edition, Cincinnati, Ohio: Writer's Digests Books, 2016, 723 Pp.

Türki

Əhmədov A., "Beovulf və Kitab-i Dədə Qorqud Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları", Dünya Ədəbiyyatı, İngilis Ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə doktorası elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Dillər Universitetində müdafiə olunmuş dissertasiya, Bakı: ADU, 14 Sentyabr 2022

Əliyev R., Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Təkmilləşdirilmiş ikinci nəşr, Bakı: Qanun, 2012, 463 s.

Mənzuri N., "Oyunum-oyunum", Roman, Təbriz: Qaraçuxa yayınları, 2023, 222 s.

Türkçe

Campbell, J. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu. Çeviren: Sabri Gürses / J. Campbell., İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013, 439 s.

Vebsaytlar

<https://science.gov.az/az/forms/skanchavshiesya-chlenyikorrepondentyi/3315>

<https://teatro.az/az/post/cefer-ceferov-teatrsunas-edebiyatsunas-ve-incesenet-xadimi-572>